

El lloc compta. Perspectives internacionals comparades sobre la geografia feminista*

Janice Monk

Directora executiva del Southwest Institute for Research on Woman i professora adjunta de Geografia de la Universitat d'Arizona. Tucson, Arizona, 85721 USA.

Data de recepció: juliol 1993

Resum

Els resums de les recerques en geografia feminista generalment se centren en els esdeveniments al llarg del temps, sense posar gaire atenció en les diferències en l'abast i la naturalesa de les recerques segons els països. Aquest article exposa primerament l'abast de la recerca feminista en geografia i ofereix exemples de com la seva presència ha estat influïda per les polítiques econòmiques nacionals i internacionals, pels valors culturals nacionals, per l'estructura del sistema de l'ensenyament superior i per les tendències en la disciplina geogràfica. Després, en el mateix marc, es passa a explorar i a interpretar les diferències de les orientacions de la geografia feminista en diferents països. Finalment, s'apunten alguns temes que han estat oblidats en tots els països. Aquest article no pretén oferir interpretacions definitives, sinó estimular la reflexió.

Paraules clau: Lloc, geografia, gènere, recerca.

Resumen. *El lugar importa. Perspectivas internacionales comparadas sobre la geografía feminista*

Los resúmenes de las investigaciones en geografía feminista generalmente se centran en los acontecimientos a lo largo del tiempo, sin poner demasiada atención a las diferencias en la extensión y la naturaleza de las investigaciones según los países. Este artículo en primer lugar expone el alcance de la investigación feminista en geografía y ofrece ejemplos de como su presencia ha estado influida por las políticas económicas nacionales e internacionales, por los valores culturales nacionales, por la estructura del sistema de educación superior y por las tendencias en la disciplina geográfica. Después, en el mismo marco, se pasa a explorar y a interpretar las diferencias de las orientaciones de la geografía feminista en diferentes países. Finalmente, se apuntan algunos temas que han sido olvidados en todos los países. Este artículo no pretende ofrecer interpretaciones definitivas, sino estimular la reflexión.

Palabras clave: Lugar, geografía, género, investigación.

Resumé. *Le lieu est important. Perspectives internationales comparées sur la géographie féministe*

Les révisions faites sur la recherche en géographie féministe montrent que l'attention est généralement centrée sur les faits qui se produisent dans le temps, sans donner grande atten-

* Traducció de l'anglès per Pilar Pujol.

tion aux variations dans l'étendue et la nature de la recherche selon les pays. Cet article montre d'abord la diffusion internationale de la recherche féministe en géographie et offre des exemples pour comprendre comment sa présence peut avoir été influencée par les politiques économiques nationales, par les valeurs culturelles nationales, par la structure du système de l'éducation supérieure et par les tendances nationales de la discipline géographique. Cela nous mène, dans le même contexte, à explorer et à interpréter les différences d'orientations qui se donnent dans la géographie féministe de différents pays et à comprendre certains aspects qui ont été généralement négligés. Cet article se propose de stimuler la réflexion et le débat, et ne prétend pas offrir des interprétations définitives.

Mots-clés: Lieu, géographie, genre, recherche.

Abstract. Place matters. Comparative international perspectives on feminist geography

Reviews of research in feminist geography usually focus on developments over time, paying little attention to the differences in the extent and nature of the research among nations. This article first assesses the international spread of feminist research in geography and gives examples of the ways in which its presence might have been influenced by national and international political economies, national cultural values, the structure of systems of higher education, and trends in the discipline of geography. It then draws on this same framework to explore and interpret differences in the orientations in feminist geography in several countries. Finally, it notes some themes which feminist geography has generally neglected in all countries. The article is intended to stimulate reflection, and does not claim to offer definitive interpretations.

Key words: Place, geography, gender, research.

Sumari

En quin lloc del món es realitza geografia feminista?	Conclusions
Llocs diferents, veus diferents	Bibliografia

Des que va sorgir als anys setanta, principalment als Estats Units, Anglaterra i Holanda, la geografia feminista contemporània ha esdevingut una tasca a nivell internacional. Cap a finals dels anys vuitanta, 21 països van ser representats en articles al *Journal of Geography in Higher Education* (Peake, 1989), i una xarxa informal sorgida de la International Geographical Union, a principis dels anys vuitanta, va establir-se com a Grup d'Estudi el 1988, i com a Comissió en Gènere i Geografia el 1992. Actualment té més de 350 membres a més de 50 països.

Les geògrafes que treballen en temes de gènere, comparteixen una colla d'objectius i perspectives, un compromís de donar a conèixer les experiències de les dones, una preocupació per la qualitat de vida de les dones i una visió política de l'equitat entre gèneres. Analitzen i interpreten el significat d'espai i de lloc en les relacions de gènere i la vida de les dones, i incorporen el concepte d'interdisciplinarietat feminista a la seva recerca. Aquest treball té molts

aspectes comuns a través de les fronteres nacionals, de tota manera, existeixen diferències nacionals, com l'extensió del grau de desenvolupament de la geografia feminista i dels aspectes en què hagi posat l'èmfasi. Per puntualitzar, s'ha posat poca atenció de manera sistemàtica a aquestes diferències i no s'han establert connexions específiques entre diferents llocs, malgrat que la geografia considera el lloc com una categoria fonamental per a les seves anàlisis. Generalment, s'han realitzat interpretacions del desenvolupament en el terreny dels canvis al llarg del temps, més que no pas dels canvis al llarg de l'espai (vegeu, per exemple, McDowell, 1993). Aquest oblit de la perspectiva geogràfica és irònic, en un moment en què estudioses feministes en altres disciplines reclamen que la veritat no pot ser universal. Han anat incorporant en el llenguatge els temes d'«espai» i de «lloc». Descriuen el coneixement com a quelcom «situat» i reclamen als autors que identifiquin la seva «posició» (Haraway, 1988; Bondi i Domosh, 1992). Aleshores, com reflecteix la geografia feminista el lloc on ha estat creada?

En quin lloc del món es realitza geografia feminista?

Per establir el desenvolupament espacial de la geografia feminista, em basaré primerament en tres fonts d'informació: la llista d'adreces, el directori de sòcies/socis i les cartes del Grup d'Estudi i la Comissió en Gènere i Geografia de la Unió Geogràfica Internacional; els articles del *Journal of Geography in Higher Education* (Peake, 1989), i els *Abstracts* dels escrits presentats al Congrés Internacional de Geografia Internacional i Simposium de Gènere el 1992. Aquestes fonts tenen alguns biaixos¹, però les dades indiquen que el nivell més alt d'activitat es dona als Estats Units, a la Gran Bretanya, al Canadà, a Austràlia, a Catalunya i a Espanya. Malgrat que es puguin considerar marginals, les geògrafes feministes d'aquests llocs presenten de manera regular articles sobre gènere a les trobades acadèmiques nacionals i internacionals, publiquen el seu treball en revistes geogràfiques, ofereixen cursos de gènere, ocupen posicions a temps complet i solen tenir grups d'estudis organitzats i una revista. Properes en presència són les geògrafes d'Holanda i els països escandinaus, Sud-àfrica, l'Àfrica sud-sahariana i les geògrafes de parla germana (Suïssa, Alemanya i Àustria). En alguns d'aquests llocs, com ara Holanda, les geògrafes han impartit classes i han anat investigant des que va sorgir aquest camp. Han establert cursos, solen tenir un grup organitzat de gènere en la seva societat geogràfica nacional i publiquen en les seves revistes nacionals. El personal docent, però, sol ser temporal o a mitja jornada, els escrits són menys extensos i la presència internacional i la mobilitat han estat limitades a causa de les barreres lingüístiques o a una difusió internacional limitada de les seves revistes. Alguns, per

1. Per morius de pressupost, la Comissió d'IGU realitza les relacions preferentment amb països on els altres canals de comunicació (com ara revistes) estan limitats. La composició de les sòcies és esbiaixada, ja que es dona preferència a les que han pogut participar en reunions internacionals des de 1980.

exemple, el grup de parla germànica, publica un diari i participa en trobades de manera regular, però la seva posició institucional és feble i la gent que hi participa és relativament poca. En alguns llocs, com a l'Índia, on ara hi ha una comissió de gènere entre les associacions nacionals de geògrafes, i a Noruega els programes d'estudis de les dones han esdevingut relativament importants i han rebut el suport de l'estat (Nergman, 1992), malgrat que la presència d'estudis de geografia de gènere continua essent petit. A l'Àfrica sud-sahariana el treball es realitza en països de parla anglesa i no en els de parla francesa, principalment Nigèria, Ghana, Sud-àfrica, Kenya i Uganda. Comparant amb els llocs anomenats fins ara, la geografia feminista té molt poca presència en alguns països de l'oest d'Europa (per exemple França i Bèlgica), als països de l'Europa de l'Est, a la Commonwealth d'Estats Independents, a Llatino-amèrica i a l'Est asiàtic, encara que la geografia sigui una disciplina forta en aquestes regions.

És agosarat intentar entendre aquestes diferències espacials, però en donaré algunes interpretacions preliminars centrant-me en uns països concrets tot considerant elements de les polítiques econòmiques nacionals i les relacions internacionals, el desenvolupament i l'organització del sistema d'ensenyament superior, així com factors interns (tots relacionats entre ells) de les tradicions nacionals i els canvis dins la disciplina de la geografia. Com que el camp és relativament petit, s'hauria de considerar el paper dels individus, tot i que no se'n pugui fer referència en aquest breu assaig. De tota manera, parlaré del desenvolupament relacionat amb la presència de les dones dins la disciplina, ja que la geografia feminista és majoritàriament creada per elles.

L'atenció de la geografia per les dones i el gènere és més àmplia als Estats Units, on va sorgir als anys setanta com una expressió acadèmica del moviment de dones de finals dels anys seixanta. De tota manera, aquest desenvolupament ha de ser contextualitzat dins d'una història disciplinària i socioeconòmica més àmplia. Un nombre considerable de dones van iniciar les seves carreres en geografia entre finals del segle XIX i la Segona Guerra Mundial. Alguns dels seus escrits incorporen la discussió sobre el treball femení i la vida diària (vegeu, per exemple, les tesines d'Anderson, 1932; Clune, 1922; Lemaire, 1935 i Roberts, 1938). En general, però, les carreres i, en conseqüència, les publicacions i les classes que van impartir reflectien la discriminació en el lloc de treball que hi havia en aquells moments per motius de gènere. Aquesta discriminació va fer que la major part d'elles es dediqués a l'ensenyament i no formés part d'institucions de recerca (Monk, 1992), així, la quantitat de recerca realitzada, considerant el tema de la vida de les dones va ser petita. Les circumstàncies existents entre la Segona Guerra Mundial i els anys setanta no van afavorir l'increment de la presència de les dones a la geografia acadèmica, ni tampoc l'augment d'escrits sobre elles. Les ideologies socials i els canvis en el camp educatiu durant el període de la postguerra va suposar un increment del nombre d'homes que es dediquen a la disciplina acadèmica i al seu desenvolupament científic, el qual emfasitzava la recerca de lleis universals en lloc de posar l'interès en el gènere o en altres fonts de diversitat humana.

Als anys seixanta es va donar alhora la combinació del radicalisme social, l'increment de la presència de la dona en el món del treball i la interdisciplinarietat de l'escola feminista. Inicialment, les geògrafes van respondre aquest moviment examinant el paper de les dones dins la disciplina, però a partir de mitjans dels anys setanta es va canviar cap a la recerca i l'ensenyament sobre la dona. El canvi va ser substancial i difícil, principalment perquè es va intentar en un moment de dificultats econòmiques a la universitat. Malgrat això, el nombre de dones associades a l'Association of American Geographers va incrementar-se de 967, o un 13% el 1972 fins a 1.760, o un 27% el 1992 (Association of American Geographers, 1973; 1993). D'aquestes, una tercera part eren estudiants i aproximadament un 20% realitzava el seu treball geogràfic en el món de l'empresa o agències del sector públic, en tasques on calen habilitats tècniques i no pas perspectives feministes.

La presència de dones geògrafes entre personal universitari va augmentar de 230, o un 7% el 1972 fins a 515 o un 18% el 1992, i malgrat que només una part treballa en departaments de geografia o en feines a temps complet, novament, n'hi ha poques que estan especialitzades en estudis de gènere. Malgrat això, el 1992 el Geographic Perspectives on Women Study Group tenia 220 sòcies, entre els quals s'inclouien tant personal docent com estudiants graduades (Association of American Geographers, 1993), la major part d'elles amb tendència acadèmica i no de geografia aplicada. Cal fer esment que en una trobada anual a finals dels anys setanta la sessió de geografia feminista va tenir una gran assistència, i el 1993 es van presentar més de seixanta comunicacions feministes.

La descentralització de la presa de decisions i l'orientació cultural individualista als Estats Units presenta avantatges i inconvenients per la geografia feminista. Per una banda, ha permès als docents introduir cursos de gènere quan els era possible negociar amb les institucions polítiques locals, sense haver d'enfrontar-se amb les dificultats de canviar el sistema de finançament o la coordinació del currículum que es controlava des de l'administració central. Però, al mateix temps, ha suposat una presència desigual de la geografia feminista.

La geografia a Holanda presenta uns trets diferents a la dels Estats Units. A Holanda hi ha una presència molt més forta de la planificació social, la qual reflecteix la influència que té l'estat en la vida diària (Karsten, 1989; Droogleever Fortuijn, 1993a). Les geògrafes feministes holandeses cooperen amb companyes del camp de la planificació, unes 250 estaven connectades, a finals dels vuitanta, per mitjà del Women's Department of the Netherland Institute for Physical Planning and Housing (Karsten, 1989). Les organitzacions de planificació han subvencionat diverses tesis doctorals en geografia feminista (Droogleever Fortuijn, 1993a). Els llocs de treball docent són relativament pocs a Holanda, de tota manera, alguns s'han institucionalitzat com a llocs estables, com és el cas de la Universitat d'Amsterdam, on van ser creades amb base temporal a principis dels anys vuitanta responnent a la pressió dels estudiants. El fet que siguin a temps parcial pot reflectir la tendència general de la

participació de la força de treball a Holanda, amb l'índex més elevat en aquest tipus de treball per homes i dones de la Comunitat Europea (Kiernan, 1991), una situació que s'explica pels trets demogràfics i històrico-culturals holandesos (Droogleever Fortuijn, 1993a). La reestructuració recent de l'escola secundària a Holanda, que ha reduït la demanda de llocs a temps complet, pot també haver afectat les oportunitats de les geògrafes feministes.

Els canvis en la política econòmica de Catalunya i Espanya han influït també en la situació de les geògrafes en aquests llocs. La ràpida expansió de les universitats en els setanta (Garcia Ramon i Nogué Font, 1992) va afavorir els contractes a dones docents. El 1984 les dones suposaven un terç dels geògrafs, encara que la seva representació variava considerablement segons els departaments, amb més dones en universitats de les grans ciutats (Garcia Ramon i altres, 1988). Hi va haver dos factors més que van influir en l'increment de la presència de les dones, fins i tot en posicions superiors. Primer, candidates per graus avançats poden accedir a llocs de treball a temps complet com a ajudants. En contrast, la gent que treballa a temps parcial és considerada estudiant als Estats Units. Segon, els departaments de geografia a Catalunya i Espanya sovint seleccionen docents entre els seus graduats, la qual cosa com sol ser un sistema més avantatjós per a les dones que la selecció realitzada a partir d'una base nacional de candidats. En aquest darrer cas, dones amb parella i fills tenen més dificultat per decidir si el lloc de treball suposa un canvi de residència. Els departaments estan també més disposats a contractar dones que ja coneixen i que han treballat durant una llarga temporada que no pas gent que no coneixen.

A finals dels setanta els canvis polítics a Catalunya i Espanya van crear un ambient on els temes socials eren més acceptats pel món acadèmic (Garcia Ramon, 1989; Garcia Ramon i Nogué Font, 1992). Aquestes condicions van facilitar la geografia feminista. La feina va començar als anys vuitanta, al principi a través de la traducció i de resums de treballs britànics i americans. El creixement de la recerca ha estat ràpid, especialment a la Universitat Autònoma de Barcelona i a la Universitat Complutense de Madrid. Els diners per a la recerca han procedit de departaments governamentals. Han aparegut articles a revistes geogràfiques, s'han ofert regularment conferències de geografia feminista, s'han fet cursos especials, s'han organitzat simposis, i les geògrafes han participat en conferències a l'estranger (Sabaté i Tulla, 1992).

La política internacional ha afectat clarament la geografia feminista als països de l'Àfrica sud-sahariana. La presència de les geògrafes en les estadístiques és inexistent, però hi ha hagut africanes que han participat en la Comissió de Gènere de la IGU, algunes treballen en llocs docents sèniors. La geògrafa de Ghana, Elizabeth Ardayfio-Schandorf (1993), ha relacionat l'atenció pel que fa a temes de dones amb els efectes que ha tingut sobre l'Àfrica la Dècada Internacional de les Dones. Les geògrafes africanes, tot treballant temes sobre les dones, han rebut el suport per a la seva recerca d'agències estrangeres pel desenvolupament, l'ecologia, la salut i els programes de població. En comparació amb les seves col·legues europees i nord-americanes, les africanes han

obtingut generalment els títols fora del seu país, especialment a Anglaterra. Queda clar que, de diverses maneres, les geògrafes africanes han estat influïdes pels efectes de les relacions internacionals colonials i postcolonials. En un aspecte diferent, l'emergència recent de la geografia feminista a la República de Sud-àfrica i l'establiment de lligams entre les geògrafes feministes de Sud-àfrica i les d'altres països de l'Àfrica (Fairhurst, 1990-1993) reflecteix el trencament de l'aïllament acadèmic de la política postapartheid.

És important examinar tant l'absència com la presència de geògrafes feministes. El posicionament i caràcter de la geografia com a disciplina dins les universitats té influència en aquesta situació. Per Dina Vaiou la «marginal, si no inexistent» situació a Grècia s'explica en funció de l'absència general de la geografia com a una disciplina diferenciada (1989, p. 100). Les oportunitats per a la recerca i l'ensenyament són limitades per l'escassetat de materials a Grècia, i són definides pels interessos dels estudiants i dels docents que treballen a les escoles d'arquitectura a Atenes i Tessalònica. Jeanne Fagnani (1989) ha realitzat la hipòtesis que els geògrafs francesos contemporanis estan més oberts a innovacions tècniques que no pas conceptuals, i han posat poca atenció a la teorització social i a temes relacionats amb altres ciències socials. Ella també destaca que les geògrafes interessades en temes socials se centren en la qüestió de classe i que algunes geògrafes influents a nivell polític han estat activament hostils als estudis feministes, inhibint-ne així el desenvolupament. A més a més, la feble situació dels estudis institucionalitzats sobre la dona a França no ofereix un entorn de suport com ara, per exemple, a Holanda (Ezekiel, 1992).

La situació de la geografia feminista a Alemanya és més difícil d'avaluar. Hi han aparegut publicacions des de principis dels vuitanta (Gilbert i Rössler, 1982), hi han estat organitzats dos seminaris britànico-germànics de planificadors i geògrafs, i un grup que uneix gent d'Àustria, Alemanya i Suïssa ha realitzat reunions i ha publicat un butlletí des de 1988 (Binder, 1989). Fora d'aquest grup hi ha geògrafes, com a Heidelberg, que es preocupen per les variacions regionals de les dones en referència al treball i l'educació, situant el seu treball en el context de les disparitats socials regionals (Schmude, 1988; Meusburger i Schmude, 1991), però donada la magnitud de la geografia com a disciplina entre les universitats alemanyes i el creixement massiu entre 1960 i 1980, l'absència de geògrafes feministes és més significativa que la seva presència. Un llibre recent sobre l'estatus de la geografia alemanya (Ehlers, 1992) no inclou cap discussió sobre geografia feminista o sobre temes de gènere. Una colla de factors poden explicar el motiu de la situació alemanya: un sistema d'incorporació elitista a les estructures de poder de la disciplina, la tendència de les subvencions del Consell de Recerca Alemany que prefereix fer costat a la geografia física des de 1980, i l'èmfasi en àrees d'ecologia i tècnica en treball aplicat (Ehlers, 1992), així com un període molt llarg per aconseguir posicions permanents en el món acadèmic, és probablement un inhibidor de la participació de les dones en el món de la recerca. És important considerar l'aparent preferència de les docents feministes pel separatisme que no pas per la integració. També cal tenir presents les actituds socials i polítiques a Alemanya

en referència a l'educació de les dones i el seu lloc en el treball i en la societat, més orientades cap a una ideologia maternalista que en altres països de la comunitat europea (Kiernan, 1991; Fagnani, 1993).

El treball geogràfic sobre les dones i el gènere és gairebé invisible a l'est asiàtic. Malgrat que existeixen programes interdisciplinaris sobre estudis de les dones a la Xina, el Japó, Corea i Taiwan, és només individualment que s'ha escrit o s'ha parlat de temes de geografia de gènere (Chiang, 1989; Rii, 1989). Per examinar aquesta situació cal tenir en compte el context cultural i disciplinari. La geografia física és important a la Xina i a Taiwan, tot i que s'hi han anat desenvolupant interessos a favor dels temes ecològics i tècnics. La geografia humana és més important a Corea i al Japó, però el treball feminista s'ha desenvolupat molt poc en aquests països, existeixen, amb tot, algunes geògrafes, la majoria de les quals han tingut formació a nivell internacional i/o als Estats Units, que intenten promoure la recerca sobre les dones (Bedford, 1993; Rii, 1989, 1993). La regió no té una història colonial que la connecti lingüísticament als fons documentals occidentals i les seves orientacions disciplinàries. A més a més, les agències internacionals no donen suport als projectes de dones com ho fan a l'Àfrica Sud-sahariana. És especialment important entendre els valors sobre gènere de les cultures locals si volem entendre la posició de la geografia feminista.

Llocs diferents, veus diferents

Majoritàriament, la geografia feminista és escrita per dones², però com Janet Momsen i Vivian Kinnaird han demostrat recentment (1993), les veus de les dones varien a nivell internacional. Els fons documentals més importants, de la Gran Bretanya i dels Estats Units, presenten moltes connexions, és especialment evident el creixent interès en estudis culturals representat per veus dels dos costats de l'Atlàntic. Però jo crec que es pot dir que la geografia feminista britànica ha fet més èmfasi en la teoria i particularment en l'apropament teòric, mentre que els estudis als Estats Units han estat més empírics i han reflectit les posicions filosòfiques. L'èmfasi inicial del feminisme social és associat als escrits britànics (Bowlby i altres, 1989), com ho és l'interès per connectar la geografia feminista amb els estudis locals (McDowell i Massey, 1984). Les geògrafes feministes britàniques s'han trobat recentment que la teoria és una font de desacords entre elles (Penrose i altres, 1992).

Mentre que els treballs inicials britànics van girar entorn de l'opressió del capitalisme i el patriarcat, la recerca als Estats Units, que reflectia un enfocament liberal, va centrar-se en la invisibilitat de les dones, va documentar desigualtats entre gèneres i va revelar les maneres que les eleccions que realitzaven les dones eren afectades per disseny urbà i el sistema de transports, i que les polí-

2. Els resums del Congrés Internacional de Geografia de 1992 ha inclòs 55 escrits sobre dones, gènere i sexualitat, dels quals un 20% van ser signats per homes, cosa que no passa en altres àrees.

tiques d'ocupació reflecteixen la ideologia sobre la relació entre gènere, producció i reproducció. Aquests temes estan ben il·lustrats per un bon nombre d'articles de Susan Hanson i col·laboradors (vegeu, per exemple, Hanson i Hanson, 1980; Monk i Hanson, 1982; Hanson i Johnston, 1985; Pratt i Hanson, 1991). Malgrat que alguns d'aquests articles han incorporat metodologia qualitativa (Pratt i Hanson, 1992, 1993), han mantingut un fort component empíric i han inclòs dades quantitatives.

Les geògrafes feministes als Estats Units han escrit també sobre temes de tradició humanista, han explorat les visions de les dones expressades en l'art, les novel·les i la poesia (Norwood i Monk, 1987; Monk i Norwood, 1990) i han aportat la perspectiva feminista a la geografia històrica (per exemple, Kay, 1991; Seager, 1988; Doenges, 1993). Adicionalment, han fet un esforç considerable per estudiar la vida de les dones a d'altres parts del món posant èmfasi als problemes del desenvolupament. De la mateixa manera, a la reunió de l'Associació de Geògrafs Americans del 1993, van haver-hi més presentacions que feien referència a les dones del Tercer Món (19) que a les dels Estats Units (12). Les recerques empíriques van posar l'atenció a la raça, l'ètnia i les etapes vitals com a font de diferències entre les dones americanes (McLafferty i Preston 1991; Johnston-Anunomwo, 1993; Christensen, 1993; Pratt i Hanson, 1993).

Una llengua comuna, el fet d'assistir a les reunions que organitzen, contractar formadores geògrafes britàniques en universitats nord-americanes i les similituds en molts dels temes que tracten, fan que les investigadores de Gran Bretanya i dels Estats Units estiguin en connexió. Els seus estudis del Tercer Món reflecteixen el llegat del colonialisme i del neocolonialisme i les polítiques internacionals de desenvolupament contemporànies, així com l'accés a recursos per realitzar treballs fora del país. El lligam de les britàniques amb la teoria feminista social és una mostra de les distincions de cultura política i l'expressió d'aquesta en el món acadèmic dels dos països. Malgrat que les perspectives marxistes han arribat a la geografia dels Estats Units (sovint portades per britànics no actius en la geografia feminista), aquest treball ha estat present en l'enfocament crític, però no ha estat central en el treball feminista. L'èmfasi dels Estats Units en l'empirisme reflecteix una tradició cultural ben establerta. L'onada postmodernista recent i de valoració de la diversitat pot fer que les dues escoles s'apropin i treballin temes semblants, com ara la complexitat ètnica de les dues societats, la resposta de les crítiques a les dones blanques de classe mitjana feministes fetes per dones de color i les dificultats econòmiques, així com el conservadurisme polític dels vuitanta que van fer fora les esperances socialistes o liberals del canvi feminista.

La geografia feminista a Catalunya i Espanya, tot i basar-se en el treball anglòfon, presenta trets característiques, particularment el seu èmfasi en les experiències de les dones a les zones rurals, en lloc de les zones urbanes o del

3. Les sessions sobre aquests temes a les reunions anuals de l'Association of American Geographers, van incloure presentacions de Gran Bretanya, Estats Units, Canadà i Austràlia.

Tercer Món. No hi ha hagut escrits purament teòrics, però sí que hi ha hagut una preocupació metodològica. La recerca s'ha adreçat al treball i a la reproducció de la dona al camp, tant a les explotacions familiars o de lloguer com a les jornaleres o les que realitzen treball industrial a domicili mentre es dona la reestructuració de l'economia rural (Sabaté i Tulla, 1992). Aquest enfocament reflecteix la forta tradició dels estudis rurals en la regió, que té origen en la importància que tenia fins fa poc l'economia rural i la identificació cultural amb la terra (Àlber i altres, 1992; Gil-Olcina, 1992). La manca de recerca sobre el Tercer Món pot reflectir el distanciament temporal de l'experiència colonial espanyola, i potser també pot reflectir la tradició cultural del paper de la dona dins de les famílies, un factor que ha estat identificat amb la tendència de les dones geògrafes a realitzar la recerca a llocs que són relativament a prop de casa (Garcia Ramon i altres, 1988).

La geografia feminista a Holanda, igual que els estudis sobre dones, són força eclèctics (Brouns, 1992). Està en connexió amb la literatura anglòfona, però integra perspectives d'altres escoles (especialment la geografia del temps i la teoria estructural) (Droogleever-Fortuijn, 1993a) i té un nombre de trets diferencials, particularment la relació amb la planificació. Aquest apropament no va pas ser característic de la geografia feminista holandesa. Al principi es va iniciar com a resposta al feminisme socialista i radical dins d'un corrent general de la geografia i del marxisme (Droogleever Fortuijn, 1993a). Els temes dominants inicialment (els problemes laborals de les dones, la integració de la producció i la reproducció en la vida de cada dia) han estat persistents a Holanda, han suposat una paradoxa entre una ideologia liberal i progressista, i la pràctica tradicional amb referència a les responsabilitats tradicionals de les dones (Droogleever Fortuijn, 1993b). Aquests estudis han esmerçat un temps semblant a l'ocupació i a les tasques domèstiques dins de les formes alternatives de família, on tan l'home com la dona poden dedicar-se a la família o al treball a temps parcial o a temps complet, i les estudioses no només han posat atenció al món del treball, sinó també al temps de lleure (Karsten, 1993), a temes referents a homosexuals i a lesbianes i a la seguretat de les dones en els llocs públics (Droogleever Fortuijn, 1993a).

Un exemple final, el de Sri Lanka, el lligam entre les característiques de les recerques i les circumstàncies polítiques i econòmiques. Els estudis han emfasitzat les necessitats «pràctiques» de gènere de les dones amb baixos ingressos a zones rurals i urbanes: habitatge (Rasanayagam, 1993), nutrició i salut (Samarasinghe i altres, 1990), el treball al sector informal (Rasanayagam, 1992a), problemes en la gestió del bosc i els recursos energètics (Ulluwishewa, 1992; Wickramasinghe, 1992) i els impactes dels assentaments territorials i els projectes per a dones (Ulluwishewa, 1993; Wickramasinghe, 1993). El mètode utilitzat és fortament empíric, però pot incloure recomanacions polítiques. El suport per realitzar els estudis prové del Sri Lankan Women's Bureau o d'organitzacions internacionals de desenvolupament, un fet força comú en altres països del Tercer Món. La situació actual de guerra civil ha afectat la geografia feminista en dos aspectes: primerament, ha suposat supressió de les clas-

ses a la universitat per llargs períodes, cosa que ha possibilitat que les geògrafes es poguessin dedicar a la recerca a temps complet, escrivint o participant en consultories i amb beques internacionals; en segon lloc, la lluita i la diversitat ètnica ha estat present en els continguts de les recerques. Per exemple, l'estudi de Yoga Rasanayagam sobre les estratègies de supervivència de les dones caps de família (1992b) comparant les que ho han esdevingut com a resultat de les pèrdues de la guerra i les que ho són per altres causes. L'estudi de Vidyamali Samarasinghe sobre els ingressos de les dones a les plantacions de te estudia les implicacions de la seva situació com a una minoria Tamil immigrant de l'Índia.

Conclusions

Aquest article ha intentat estimular el pensament de com el lloc té importància en la definició de la geografia feminista. Clarament, no hi ha cap estudiosa que tingui les habilitats lingüístiques i el bagatge cultural per oferir una interpretació geogràfica al que es realitza, a les lluites i a les direccions de la geografia feminista arreu del món. De tota manera, crec que és important que es comenci a reflexionar sobre la diversitat de la feina, la multiplicitat d'orientacions, el sentit de les connexions i interaccions i els silencis existents, tant a nivell regional com temàtic. Les geògrafes feministes han emfasitzat el treball productiu i reproductiu de les dones en les edats mitjanes, i han oblidat les edats joves i velles, les relacions amb el medi, l'estatus i l'acció política, la seguretat, el lleure i la salut, i la relació entre dones amb oposició a les existents entre dones i homes. Queda molt per fer.

Bibliografia

- ALBET, A.; GARCIA RAMON, M.D.; NOGUÉ-FONT, J. (1992). «Fifty years of geography in Spain: a review based on the analysis of academic journals». J. BOSQUE-MAUREL i altres (eds.). *Geography in Spain (1970-1990): Spanish Contribution to the 27th International Geographical Congress (IGU)*. Madrid: The Royal Geographical Society and The Association of Spanish Geographers.
- ANDERSON, E.S. (1932). «Sugar beet industry in the United States». Unpublished Doctoral Dissertation, Graduate School of Geography, Clark University.
- ARDAFYIO-SCHANDORF, E. (1993). «Introduction: Gender and Geography in Africa». J. H. MOMSEN; V. KINNAIRD (eds.). *Different Places, Different Voices: Gender and Development in Africa, Asia, and Latin America*. Londres: Routledge.
- ASSOCIATION OF AMERICAN GEOGRAPHERS (1972). *Newsletter*. Washington, D.C., March.
- ASSOCIATION OF AMERICAN GEOGRAPHERS (1993). *Newsletter*. Washington, D.C., March.
- BEDFORD, Y. (1993). Personal communication.
- BERGMAN, S. (1992). «Nordic Cooperation in Women's Studies». *Women's Studies Quarterly*, 20, (3/4), p. 58-67.

- BINDER, E. (1989). «Feminist geography in Austria, Germany and Switzerland». *Journal of Geography in Higher Education*, 13, p. 97-99.
- BONDI, L.; DOMOSH, M. (1992). «Other figures in other places: on feminism, post-modernism, and geography». *Environment and Planning D: Society and Space*, 10, p. 199-213.
- BOWLBY, S.; LEWIS, J.; MCDOWELL, L.; FOORD, J. (1989). «The geography of gender». R. PEET; N. THRIFT (eds.). *New Models in Geography*. Londres: Unwin Hyman.
- BROUNS, M. (1992). «The Dutch Development: Women's Studies in the Netherlands». *Women's Studies International Quarterly*, 20 (3/4), p. 44-57.
- CHIANG, N. (1989). «Feminist geography in Taiwan». *Journal of Geography in Higher Education*, 13, p. 94-96.
- CLUNE, M. (1922). «The geographic factors in the development of Massachusetts towns of the Connecticut Valley». Unpublished Doctoral Dissertation, Graduate School of Geography, Clark University.
- CHRISTENSEN, K. (1993). «Eliminating the journey to work: home-based work across the life course of women in the United States». C. KATZ; J. MONK (eds.). *Full Circles: Geographies of Women over the Life Course*. Londres: Routledge.
- DOENGES, C. E. (1993). «Uncovering women through space and time in Mexico's colonial past». Paper presented at the Association of American Geographers Annual Meeting. Atlanta, abril.
- DROOGLEEVER FORTUIJN, J. (1993a). «Place matters: feminist geography in comparative international perspective (The Netherlands)». Panel presentation, Association of American Geographers Annual Meeting. Atlanta, abril.
- DROOGLEEVER FORTUIJN, J. (1993b). *Een Druk Bestaan*. Amsterdam.
- EHLERS, E. (1992). «German geography 1945 - 1992: organizational and institutional aspects». E. EHLERS (ed.). *40 Years After: German Geography. Developments, Trends, and Prospects 1952-1992*. Bonn and Tubingen: Deutsche Forschungsgemeinschaft and Institute for Scientific Cooperation.
- EZEKIEL, J. (1992). «Radical in theory: organized women's studies in France, the women's movement, and the state». *Women's Studies Quarterly*, 20 (3/4), p. 758-4.
- FAGNANI, J. (1989). «French geography and feminist issues: a state of the art». *Journal of Geography in Higher Education*, 13, p. 96-97.
- FAGNANI, J. (1993). «Female activity, fertility and family policy in France». Paper presented at the Erasmus Intensive Course on Geography and Gender. Universitat Autònoma de Barcelona, juny.
- FAIRHURST, U.J. (1990-1993). Personal Communications.
- GARCIA RAMON, M.D. (1989). «Geography and gender in Spain: new lines of research and teaching». *Journal of Geography in Higher Education*, 13, p. 110-112.
- GARCIA RAMON, M. D.; CASTAÑER, M.; CENTELLES, N. (1988). «Women and geography in Spanish universities». *The Professional Geographer*, 40, p. 307-315.
- GARCIA RAMON, M.D.; NOGUÉ-FONT, J. (1992). «Professional geography in Spain and the institutionalization of academic geography in Spain». J. BOSQUE MAUREL i altres (eds.). *Geography in Spain (1970-1990): Spanish Contribution to the 27th International Geographical Congress (IGU)*. Madrid: The Royal Geographical Society and the Association of Spanish Geographers.
- GIL-OCINA, A. (1992). «The rural world». J. BOSQUE MAUREL i altres (eds.). *Geography in Spain (1970-1990): Spanish Contribution to the 27th International Geographical Congress (IGU)*. Madrid: The Royal Geographical Society and the Association of Spanish Geographers.

- GILBERT, A.F.; ROSSLER, M. (1982). «Quer durch die Geographie in halsbrecherischen Sprüngen auf den Spuren der Frauen». *Geoscope*, 37, p. 4-13.
- HANSON, S.; HANSON, P. (1980). «Gender and urban activity patterns in Uppsala, Sweden». *Geographical Review*, 70, p. 219-299.
- HANSON, S.; JOHNSTON, I. (1985). «Gender differences in work trip lengths: explanations and implications». *Urban Geography*, 6, p. 193-219.
- HARAWAY, D. (1988). «Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective». *Feminist Studies*, 14, p. 575-599.
- JOHNSTON-ANUMONWO, I. (1993). «Race and sex differences in commuting behavior». Paper presented at the Association of American Geographers Annual Meeting, Atlanta, abril.
- KARSTEN, C.J.M. (1993). *Speelruimte van Vrouwen*. Amsterdam: CIP Gegevens Koninklijke Bibliotheek den Haag.
- KARSTEN, L. (1989). «Feminist Geography in the Netherlands». *Journal of Geography in Higher Education*, 13, p. 104-106.
- KAY, J. (1991). «Landscapes of women and men: rethinking the regional historical geography of the U.S. and Canada». *Journal of Historical Geography*, 17, p. 435-452.
- KIERNAN, K. (1991). «The respective roles of men and women in tomorrow's Europe». Paper presented at the International Conference, «Human Resources in Europe», Eurostat, Luxemburg.
- LEMAIRE, M. (1935). «Quasi-piedmont characteristics of Marlborough, Northborough, Southborough and Westborough, Massachusetts». Unpublished Doctoral Dissertation, Graduate School of Geography, Clark University.
- MCDOWELL, L. (1993). «Space, place and gender relations: part 1. Feminist empiricism and the geography of social relations». *Progress in Human Geography*, 17, p. 157-179.
- MCDOWELL, L.; MASSEY, D. (1984). «A woman's place?». D. MASSEY; J. ALLEN (eds.). *Geography Matters*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCLAFFERTY, S.; PRESTON, V. (1991). «Gender, race, and commuting distance among service sector workers». *The Professional Geographer*, 43, p. 11-15.
- MEUSBURGER, P.; SCHMUDE, J. (1991). «The relationship between community size, female employment rates and educational level of the female labour force». *Working Paper* núm. 12, International Geographical Union Study Group on Gender and Geography.
- MOMSEN, J. H.; KINNAIRD, V. (eds.) (1993). *Different Places, Different Voices: Gender and Development in Africa, Asia, and Latin America*. Londres: Routledge.
- MONK, J. (1992). «The occupational segregation of women geographers in the United States, 1900-1950». *Abstracts, 27th International Geographical Congress*, p. 429-430.
- MONK, J.; NORWOOD, V. (1990). «Re-membering the Australian city: urban landscapes in women's fiction». L. ZONN (ed.). *Place Images in Media: Portrayal, Meaning and Experience*. Totowa, NJ: Rowman and Littlefield.
- NORWOOD, V.; MONK, J. (eds.) (1987). *The Desert Is No Lady: Southwestern Landscapes in Women's Writing and Art*. New Haven: Yale University Press.
- PEAKE, L. i altres (1989). «The challenge of feminist geography». *Journal of Geography in Higher Education*, 13, p. 85-121.
- PENROSE, J.; BONDI, L.; MCDOWELL, L.; ROSE, G.; WHATMORE, S. (1992). «Feminists and feminism in the academy: women and geography study group meeting». University College, Londres, 20 de setembre de 1990. *Antipode*, 24, p. 218-237.

- PRATT, G.; HANSON, S. (1991). «On the links between home and work: family household strategies in a buoyant labour market». *International Journal of Urban and Regional Research*, 15, 55-74.
- PRATT, G.; HANSON, S. (1992). «Feminist politics and the dangers of differences: some notes from two geographers». *Occasional Working Papers*, 1 (1). Vancouver: The Centre for Research in Women's Studies and Gender Relations, University of British Columbia.
- PRATT, G.; HANSON, S. (1993). «Women and work across the life course: moving beyond essentialism». C. KATZ i J. MONK (eds.). *Full Circles: Geographies of Women over the Life Course*. Londres: Routledge.
- RASANAYAGAM, Y. (1992a). «Women as food sellers in the informal sector of the city of Colombo, Sri Lanka». *Working Paper* núm. 24, *International Geographical Union Commission on Gender and Geography*.
- RASANAYAGAM, Y. (1992b). «Survival strategies and female headed households in Sri Lanka». *Abstracts, 27th International Geographical Congress*, p. 524-525.
- RASANAYAGAM, Y. (1993). «Women as agents and beneficiaries of rural housing programmes in Sri Lanka». J. H. MOMSEN; V. KINNAIRD (eds.). *Different Places, Different Voices: Gender and Development in Africa, Asia, and Latin America*. Londres: Routledge.
- RIJ, H. U. (1989). «Feminist Geography in Korea». *Journal of Geography in Higher Education*, 13, p. 101-102.
- RIJ, H. U. (1993). «Place Matters: Feminist geography in comparative international perspective (Asia)». Panel presentation, Association of American Geographers Annual Meeting, Atlanta, abril.
- ROBERTS, M.C. (1938). «Cultural adjustments in the central Massachusetts upland». Unpublished Doctoral Dissertation, Graduate School of Geography, Clark University.
- SABATÉ, A.; T'ULLA, A. (1992). «The geography of gender: the state of the art». J. BOSQUE-MAUREL i altres (eds.). *Geography in Spain (1970-1990): Spanish Contribution to the 27th International Geographical Congress (IGU)*. Madrid: The Royal Geographical Society i The Association of Spanish Geographers.
- SAMARASINGHE, V.; KIRIBAMNUA, S.; JAYATILAKE, W. (1990). *Maternal Nutrition and Health Status of Indian Tamil Female Tea workers in Sri Lanka*. Research Monograph núm. 8. Washington D.C.: International Center for Research on Women.
- SAMARASINGHE, V. (1993). «Access of female plantation workers in Sri Lanka to basic needs provision», a J. H. MOMSEN; V. KINNAIRD (eds.), *Different Places, Different Voices: Gender and Development in Africa, Asia, and Latin America*. Londres: Routledge.
- SCHMUDE, J. (1988). *Die feminisierung des Lehrberufs an öffentlichen, allgemeinbildenden Schulen in Baden-Württemberg, ein raum-zeitliche Analyse*. Heidelberger Geographische Arbeiten, Heft 87.
- SEAGER, J. (1988). «"Father's chair": domestic reform and housing change in the progressive era». Unpublished Ph.D. dissertation, Graduate School of Geography, Clark University.
- ULLUWISHEWA, R. (1992). «Development planning, environmental degradation and women's fuelwood crisis: a case study». *Abstracts, 27th International Geographical Congress*, p. 629-631.
- ULLUWISHEWA, R. (1993). «Development planning and gender inequality: a case study in the Mahaweli development project, Sri Lanka». *Working Paper*, núm. 26, *International Geographical Union Commission on Gender and Geography*.

- VAIOU, D. (1989). «(In search of) feminist geography in Greece». *Journal of Geography in Higher Education*, 13, p. 99-101.
- WICKRAMASINGHE, A. (1992). «Women, equity and natural resource management». *Occasional Working Papers*, 1 (5). Vancouver: The Centre for Research in Women's Studies and Gender Relations, University of British Columbia.
- WICKRAMASINGHE, A. (1993). «Women's roles in rural Sri Lanka». J. H. MOMSEN; V. KINNAIRD (eds.). *Different Places, Different Voices: Gender and Development in Africa, Asia, and Latin America*. Londres: Routledge.